

## LSSR KGB ir LKP CK santykių dinamika 1954–1990 m.

*Tyrinėjant kitaminčių persekiojimo ir represijų Lietuvoje istoriją, daugiausia dėmesio skiriama ir atitinkamai atsakomybė už tai tenka tik sovietinėms represinėms struktūroms, neretai užmirštant, kad svarbiausius sprendimus Sovietų Sąjungoje priimdavo SSKP CK. Sovietinis saugumas buvo tik komunistų partijos vidaus ir užsienio politikos vykdytojas, todėl partijos vadovybei tenka ne mažesnė atsakomybė už kitaminčių persekiojimą Lietuvoje.*

### IVADAS

Tyrinėjant sovietinio saugumo veiklą Lietuvoje, svarbu atkreipti dėmesį į jo ryšius su aukščiausiąja partijos vadovybe. Be tiesioginės vadovybės – Sovietų Sąjungos valstybinio saugumo komiteto (toliau – SSRS KGB), – ji vienintelė galėjo daryti įtaką Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos valstybės saugumo komiteto (toliau – LSSR KGB) veiklai. Lietuvos komunistų partiją (toliau – LKP) ir KGB siejo idėjinė vienybė ir bendri tikslai. Tai geriausiai atspindi Vladimiro Lenino žodžiai: „Geras komunistas yra ir geras čekistas.“<sup>1</sup> Neatsitiktinai Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komiteto (toliau – SSKP CK) Prezidiumo 1959 m. patvirtintuose KGB nuostatuose, kurie apibrėžė KGB veiklos sritis ir uždavinius, teigiama, kad KGB yra politinis organas, ku-

ris dirba tiesiogiai vadovaujamas SSKP CK<sup>2</sup>. Komunistų partija politinėmis ir teisinėmis priemonėmis suteikė sovietiniam saugumui galių ir laisvių veikti realiai nekontroliuojamam. Partijos vadovybė nuolat pabrėžė slaptosios tarnybos svarbą sovietinei sistemai ir pačiai komunistų partijai, nes saugumas buvo jos valdžios atrama ir garantas. Tačiau komunistų partijos vadovybės ir sovietinio saugumo santykiai nebuvo paprasti. Nors partijos vadovybė deklaravo savo gretų vienybę ir bendrą nuomonę, tačiau iš tiesų joje buvo nuomonių skirtumų, virė kova dėl valdžios, politinės intrigos, į kurias neretai buvo įtraukiamas ir KGB. Kaip atskira institucija KGB turėjo savo poziciją, institucinių poreikių, kurie lėmė jo elgseną. SSKP CK ir KGB santykiai bei partijos kontrolės laipsnis keitėsi priklausomai nuo partijos vadovų, jų pozicijos slaptosios policijos atžvilgiu, šalies vidaus ir tarptautinės padėties. Dar kitaip padėtis klostėsi sovietinėje Lietuvoje, kur saugumas turėjo paisyti ne tik tiesioginių savo viršininkų Maskvoje, bet ir vietinės LKP CK valdžios. Tai LSSR KGB veiklai suteikė tam tikros specifikos.

Šiame straipsnyje analizuojami LSSR KGB ir LKP CK santykiai bei jų pokyčiai 1954–1991 m. Tyrimo objektu pasirinktas LKP CK, o ne LKP. Kadangi KGB buvo labai politizuota ir partijai pavaldi institucija, kalbėti apie LKP ir KGB kaip dviejų skirtingų institucijų santykius būtų netikslinga ir klai-

dinga. Taip pat nagrinėjama LKP CK įtaka LSSR KGB operatyvinei veiklai bei LSSR KGB galimybės daryti poveikį LKP CK ir represinei politikai.

KGB ir SSKP santykiai istoriografijoje sulaukia nemažai dėmesio. Tačiau visas jis paprastai būna sutelktas į šių institucijų konkurenciją ir klausimą, kas ką kontroliavo. Susidaro įspūdis, kad KGB buvo gana savarankiška institucija ir darė didžiulę įtaką komunistų partijai. Tokia mintis vyrauja Amy W. Knight<sup>3</sup>, Michaelio Wallerio<sup>4</sup>, Peterio Deriabino, Tennento Bagley<sup>5</sup>, Michailo Gelerio ir Aleksandro Nekričino<sup>6</sup> darbuose.

Rusijos istorikai šiuo klausimu mažai domisi. Galima paminėti Yavgenios Albats<sup>7</sup>, Leonido Mlečino<sup>8</sup>, Jurijaus Stecovkio<sup>9</sup> ir Nikitos Petrovo<sup>10</sup> monografijas, O. Leidovičiaus<sup>11</sup> ir A. Pažarovo<sup>12</sup> straipsnius, kurie yra politiškai neangažuoti ir remiasi pirminiais šaltiniais, ko nepasakys apie A. Velidovo, E. Rybino ir V. Šmeliovo, V. Jeriomino publikacijas žurnale „KGB sbornik“, kuriose atsispindi šių istorikų požiūris į partijos įtaką KGB veiklai<sup>13</sup>. KGB vietą sovietinės nomenklatūros sistemoje, kas taip pat labai svarbu analizuojant KGB ir partijos santykius, nagrinėja Michailas Voslenskis<sup>14</sup> ir Alikhanas Avtorchanovas<sup>15</sup>. Nors šie darbai yra labiau publicistinio pobūdžio, jų autorius ypač domina nagrinėjamas klausimas.

Lietuvių istorikai savo tyrimuose daugiausia dėmesio skiria represijų ir persekiojimo analizei ir per šio klausimo prizmę žvelgia į KGB ir LKP santykių problematiką. LKP ir represinių struktūrų santykiai iki 1954 m. analizuojami Juozo Starkausko<sup>16</sup> ir Vytauto Tininio<sup>17</sup> monografijose, o LSSR KGB ir LKP CK ryšiai po 1954 m. išsamaus tyrimo kol kas nesulaukė. Kęstutis Antanaitis<sup>18</sup>, Algimantas Liekis<sup>19</sup>, Vytautas Tininis<sup>20</sup>, Juozapas Romualdas Bagušauskas<sup>21</sup>, Arūnas Streikus<sup>22</sup> ir Lina Okuličiūtė<sup>23</sup> savo tyrimuose taip pat aptaria LSSR KGB bei LKP ir jos vadovybės

santykių niuansus. Publicistinio pobūdžio darbuose Edmundas Ganusauskas<sup>24</sup> ir Bronius Genzelis<sup>25</sup> dėsto savo požiūrį į LSSR KGB ir LKP ryšius bei bendradarbiavimą. Šie autoriai linkę pabrėžti KGB savarankiškumą ir įtaką Lietuvos komunistų partijai bei didesnę saugumo tarnybos priklausomybę nuo Maskvos. Sąjūdžiui ir pertvarkos procesams skirtuose darbuose taip pat aptariamas šis sudėtingas klausimas<sup>26</sup>, nes LKP CK ir LSSR KGB santykiai tuo laikotarpiu pasiekė savo įtampos viršūnę.

Įdomiai ir gana skirtingai LSSR KGB ir LKP CK santykius vertina buvę aukšti partijos veikėjai Algirdas Brazauskas<sup>27</sup>, Vladas Būtėnas<sup>28</sup>, Vytautas Sakalauskas<sup>29</sup> ir Lionginas Šepetyš<sup>30</sup>. Šiai temai jie neskiria daug dėmesio, nes buvo atsakingi už mažiau su saugumo veikla susijusias sritis. Nors jų akcentai taip pat įdomūs, galima kelti prielaidą, kad šie veikėjai ne viską pasako, nes tema iš tikrųjų yra subtili.

LKP CK ir LSSR KGB ryšius, bendradarbiavimą ir partinės kontrolės dinamiką atskleidžia ir šių institucijų dokumentai. Iš susirašinėjimo pobūdžio galima spręsti, kuriose srityse šios struktūros bendradarbiavo, kokią informaciją LSSR KGB teikė partijai ir kokios informacijos reikėjo LKP CK, rajonų ir miestų partinei valdžiai, kokiais klausimais šios struktūros nesutarė, koks buvo LKP CK poveikis KGB veiklai ir atvirkščiai. Tačiau ne visi šių institucijų susirašinėjimo dokumentai yra išlikę, dalis jų išvežta į Rusiją. Be to, pažymėtina, kad daug informacijos partinė valdžia iš KGB gaudavo ne raštu, o žodžiu. Toks neformalus bendravimas buvo būdingas sovietinei nomenklatūrai. Neoficialų LSSR KGB ir partinių institucijų bendravimą atskleidžia ir miestų bei rajonų partinės valdžios archyviniai fondai, nes juose esantys dokumentai tik fragmentiškai atspindi šiuos santykius. Tad visapusiškai išnagrinėti LKP CK ir LSSR KGB bendravimo pobūdį vargu

ar įmanoma. Vis dėlto turimi dokumentai ir istoriografija atskleidžia šių institucijų santykių raidą ir tendencijas.

## KGB VIETA SOVIETINĖJE NOMENKLATŪROS SISTEMOJE

LSSR KGB ir LKP CK ryšių bei partinės kontrolės dinamiką, šių institucijų pavaldumo klausimą atskleidžia sovietinė nomenklatūros sistema. Ji nubrėžė partinių organų ir partinių bei valstybinių institucijų bendravimo principus – griežtą subordinaciją ir pavaldumą, partijos kontrolę ir viršenybę. Ši sistema leido aukščiausiai partinei valdžiai kontroliuoti tiek partines, tiek valstybines įstaigas, įskaitant ir KGB. Tai, kad KGB priklausė nomenklatūrai, nulėmė sovietinio saugumo santykių su partine valdžia pobūdį, nustatė subordinacijos, pavaldumo ir atsisakymo už veiklą principus. M. Voslenskis savo veikale „Nomenklatūra“ nuplėšia nuo KGB demonizuotos ar nepaprastai galingos instancijos kaukę ir pažvelgia į ją kaip į biurokratinę instituciją. Anot šio autoriaus, saugumo darbuotojai buvo valdininkai, tad jie, kaip ir kiti valdininkai, įėjo į sudėtingą hierarchijos ir subordinacijos sistemą ir turėjo daug privilegijų<sup>31</sup>. M. Voslenskiui pritaria kitas sovietinės sistemos tyrinėtojas A. Avtorchanovas, kuris tvirtina, kad slaptoji policija buvo administracinis organas ir policinio režimo dalis ir tik profesinės funkcijos darė ją išskirtine institucija<sup>32</sup>. KGB planuose ir ataskaitose, kurie bėgant metams mažai keitėsi, esantys darbą imituojantys „prirašymai“ rodo, kad jis tikrai elgėsi kaip biurokratinė institucija. Be to, nuolat eskaluodamas kitaminčių keliamą grėsmę, KGB siekė sau naudos – padidinti galias ir kadru skaičių. Taigi sovietinis saugumas elgėsi kaip biurokratinė institucija, nes buvo linkęs pasinaudoti informacijos kontrole ir produkuoti

save patį, t. y. formuoti savo institucinius poreikius ir daryti įtaką šalies valdymui<sup>33</sup>.

Tai, ar KGB priklausė aukščiausiai partinės nomenklatūros (SSKP CK Politinio biuro ir LKP CK biuro) kategorijai, nulėmė jo galias ir savarankiškumo laipsnį. Nuo to priklausė ir sovietinio saugumo santykis su kitomis partinėmis ir valstybinėmis institucijomis bei galimybė kontroliuoti miestų ir rajonų partijos komitetus. Per visą sovietinį laikotarpį SSRS KGB ir SSKP CK, atitinkamai LKP CK ir LSSR KGB santykiai keitėsi, nes KGB ne visada įėjo į aukščiausiąją partinę nomenklatūrą. Šis KGB ir aukščiausiosios partinės valdžios santykis kito priklausomai nuo SSKP vadovų pozicijos. Dar V. Leninas manė, kad slaptoji policija turi būti pavaldi ir atskaitinga tik aukščiausiai partinei valdžiai, tad žemesnieji partijos lygmenys neturėjo galios jos kontroliuoti. Josifas Stalinas slaptąją tarnybą panaudojo prieš savo oponentus ir net nukreipė prieš pačią partiją, bet ne prieš jos Politinį biurą. Lavrentijus Berija tik 1946 m. tapo Politinio biuro nariu. Jis pirmas iš sovietinių represinių struktūrų vadovų pateko į aukščiausiąją valdžią<sup>34</sup>. Po 1954 m. Nikita Chruščiovas siekė sugriežtinti KGB partinę kontrolę. KGB pirmininkas vėl nebeįėjo (tiesa, neilgą laiką tarpą) į aukščiausiąją nomenklatūros sluoksnį. Šis pokytis turėjo įtakos SSKP CK ir KGB bendravimo pobūdžiui, nes apribojo saugumo galimybę kištis į partijos reikalus. Anot A. Avtorchanovo, kol KGB nebuvo įtrauktas į kolektyvinį vadovavimą, tol jis buvo partijos tarnas<sup>35</sup>. Partija siekė jį kontroliuoti ir vertė klusniu savo valios vykdytoju per kadru politiką ir didesnę įtaką KGB operatyvinei veiklai. N. Chruščiovas 1954 m. birželio 7 d. sąjunginiame KGB pareigūnų pasitarime pareiškė, kad KGB turi geriau derinti savo veiklą su partijos institucijomis<sup>36</sup>. Įdomų faktą, iliustruojantį partijos siekį kontroliuoti KGB, ir šio nenorą tam paklusti pateikia rusų

istorikas N. Petrovas. Anot jo, pirmasis KGB pirmininkas Ivanas Serovas pateikė SSKP CK naują KGB nuostatų projektą, kuris buvo atmestas kaip apolitiškas. Mat jame buvo kalbama vien apie KGB pareigas, funkcijas ir didesnę pavaldumą Ministrų Tarybai, o apie tai, kad sovietiniam saugumui vadovauja partija, užsimenama tik fragmentiškai<sup>37</sup>. Partijos vadovybė siekė pati kontroliuoti KGB veiklą, o ne pavesti tai daryti kitai institucijai. Vis dėlto formaliai KGB liko pavaldus Ministrų Tarybai iki 1978 m. Tad N. Chruščiovo valdymo metais sovietinį saugumą akivaizdžiai kontroliavo partija, ką patvirtina ir archyviniai dokumentai.

Partijos įtaka skiriant KGB kadrus buvo vienas didžiausių jos svertų siekiant daryti poveikį KGB veiklai ir labiau jį kontroliuoti. N. Chruščiovo valdymo laikotarpiu įsigalėjo tradicija partiškumą, o ne kvalifikaciją laikyti svarbiausiu dalyku skiriant KGB vadovus. Beveik visi KGB karininkai buvo komunistai, o KGB vadovais galėjo tapti tik aukšti partijos veikėjai. KGB darbuotojai buvo atrenkami ne tik iš komunistų partijos, bet ir iš komjaunimo, aukštųjų partinių mokyklų<sup>38</sup>. KGB padalinio vadovu asmuo galėjo tapti tik esant vietos partinės valdžios pritarimui, nors jos žodis ir nebuvo lemiamas. Partijos vadovybė kreipdavosi į SSRS KGB dėl laipsnio vietiniams KGB karininkams suteikimo<sup>39</sup> ar prirėkęs pakeisti KGB pareigūnus. Antai LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus kreipėsi į SSRS KGB pirmininką I. Serovą dėl karinio laipsnio suteikimo LSSR KGB pirmininko pavaduotojui Leonardui Martavičiui<sup>40</sup>. SSRS vadovybė po 1956 m. neramumų Lietuvoje atsižvelgė į LKP vadovų prašymus padidinti LSSR KGB darbuotojų skaičių. 1961 m. šešiolikoje respublikos rajonų įsteigti KGB skyriai, kurie buvo panaikinti 1953 m.<sup>41</sup> Tai rodo LSSR KGB pavaldumą SSRS KGB vadovybei, be kurios nei LSSR KGB, nei LKP CK negalėjo

savarankiškai spręsti KGB organizacinių ar paaukštinimo klausimų. Kartu tai atskleidžia subordinacinius LSSR KGB ir LKP CK ryšius, nes būtent partinė valdžia turėjo teisę kreiptis į SSRS KGB dėl LSSR KGB darbuotojų paaukštinimo. Vietos valdžia, bent jau N. Chruščiovo laikais, galėjo kreiptis į LSSR KGB pirmininką, prašydama atleisti ar pakeisti vietinius čekistus. Tai rodo ir Dūkšto rajono sekretoriaus kreipimasis į LSSR KGB pirmininką Kazimierą Liaudį, kad jis atleistų iš pareigų arba perkeltų dirbti kitur KGB partinės organizacijos narį ir operatyvinį darbuotoją, kuris, anot jo, blogai dirba ir menkai dalyvauja partinės organizacijos veikloje<sup>42</sup>.

Pažymėtina, kad KGB padalinių partinės organizacijos buvo pavaldžios ne vietos partinei valdžiai, kaip kitų institucijų, o LKP CK Administracinių organų skyriui. Nieko stebėtina, kad tokia partijos politika, kai aukštais KGB pareigūnais tapdavo ne saugumiečiai, o iš šalies atėję partiniai, partijos kišimasis į KGB reikalus kėlė saugumiečių nepasitenkinimą. Antai LSSR KGB pirmininkas Eduardas Eismuntas su nemaža doze ironijos apibūdino KGB ir LKP bendradarbiavimą bei partijos vadovavimą saugumui, pareikšdamas, kad KGB pirmininkas Juozas Petkevičius pusę savo darbo laiko praleisdavęs LKP CK rūmuose, o nuolat įvairiuose KGB pasitarimuose lankydavęsis LKP CK Administracinių organų skyriaus vedėjas Vitalijus Geržonas dalį laiko pramiegodavęs, o dalį kalbėdavęs ne į temą<sup>43</sup>.

KGB partinė organizacija ir LKP CK Administracinių organų skyrius buvo tos struktūros, kuriomis partija naudojosi siekdama kontroliuoti KGB veiklą. Minėto LKP CK skyriaus darbo planų analizė rodo, kad jis daugiau dėmesio skyrė KGB darbui su kadrais ir KGB partinės organizacijos veiklai, nes kištis į operatyvinę veiklą neturėjo realių svertų. Antai LSSR KGB

pirmininkas K. Liaudis kreipėsi į LKP CK Administracinių organų skyrių, prašydamas tarpininkauti parenkant kandidatus į KGB mokyklą<sup>44</sup>. KGB partinė organizacija buvo ir KGB kadru drausmės, tvarkos bei politinio švietimo struktūra. Svarbiausias jos tikslas – garantuoti partijos ir vyriausybės nutarimų įgyvendinimą<sup>45</sup>.

Siekį griežčiau kontroliuoti KGB rodo ir didesnis partijos dėmesys KGB operatyvinei veiklai. Komunistų partija įdėmiai stebėjo, kad KGB veikla atitiktų partinius ir ideologinius reikalavimus, kad būtų vykdomi partijos nutarimai, ir reikalavo iš KGB darbo ataskaitų. Po 1954 m. visiems KGB agentūrinę ir operatyvinę veiklą reglamentuojantiems nutarimams, įstatymams ir direktyvoms iš pradžių turėjo pritarti partijos vadovybė ir aukščiausiosios valstybinės institucijos – Ministrų Taryba ar Aukščiausioji Taryba, o partijos nurodymai tapo privalomi<sup>46</sup>. LSSR KGB veiklos prioritetai ir kryptys turėjo remtis ne tik SSRS KGB direktyvomis, bet ir SSKP CK bei LKP CK nutarimais.

Partijos kontrolė Lietuvoje susilpnėjo 1964 m. nušalinus nuo valdžios N. Chruščiovą ir 1967 m. partijos funkcionierių Jurijų Andropovą paskyrus KGB pirmininku. 1973 m. J. Andropovas buvo įtrauktas į Politinį biurą. Atitinkamai į LKP CK biurą buvo priimtas ir LSSR KGB pirmininkas. KGB pirmininką įtraukus į Politinį biurą, buvo atkurtas šios institucijos autoritetas ir galia, nes dabar ją galėjo kontroliuoti tik SSKP CK Politinis biuras ir atitinkamai LKP CK biuras. Vis dėlto, nors KGB tapo stipresnis ir galingesnis, tai jį tik dar labiau susaistė su partijos vadovybe ir generaliniu sekretoriumi Leonidu Brežnevu<sup>47</sup>. N. Chruščiovas buvo apribojęs saugumo galias kištis į partijos reikalus, o po 1964 m. padėtis pasikeitė. Vietiniams partijos lyderiams buvo rekomenduota savo biuruose turėti KGB atstovą, kuris dalyvaudavo posėdžiuose ir galėdavo

reikšti savo nuomonę įvairiais, ypač kadru, klausimais. Vis dėlto galutinį žodį visada tardavo partijos vadovybė, nebent KGB atstovas informuodavo savo valdžią ir ši imdavosi kokių nors veiksmų<sup>48</sup>. Į daugelį partijos ir komjaunimo komitetų visada buvo renkami ir saugumo darbuotojai<sup>49</sup>. 1978 m. SSRS KGB prie Ministrų Tarybos tapo SSRS KGB, taigi lygiaverčiu Ministrų Tarybos nariu, turinčiu ministerijos ir komiteto statusą. Toks KGB statusas išliko iki 1990 m.

KGB kontrolė ir vadovavimas jam dėl institucijos sąjunginio ir respublikinio statuso buvo kolektyviniai: jis buvo priklausomas nuo centrinės vadovybės ir vietos partinės valdžios sprendimų. Maskvos viršenybę rodo tai, kad respublikos centrinė valdžia negalėjo priimti jokio savarankiško direktyvinio nutarimo dėl KGB veiklos ar skirti jo pirmininko, tad LKP CK kontrolė buvo tik partinė, politinė<sup>50</sup>, o į operatyvinę veiklą jis nesikišo. Nors LSSR KGB pirmininkas įėjo į LKP CK biuro nomenklatūrą, tik KGB valdžia Maskvoje ir LKP CK biuras, o tiksliau, LKP CK pirmasis sekretorius, galėjo turėti įtakos LSSR KGB veiklai. Minėtasis LKP CK Administracinių organų skyrius, kuris oficialiai kontroliavo tiek LSSR KGB, tiek kitų teisėtvarcos struktūrų veiklą, saugumą prižiūrėjo labiau formaliai. Nors KGB vietinių (miestų ir rajonų) padalinių vadovai taip pat priklausė vietinės partinės nomenklatūros sistemai, realią įtaką jiems taip pat galėjo daryti tik LSSR KGB vadovybė ir LKP CK. Šie KGB padaliniai teikė savo darbo ataskaitas ir vietos valdžiai, tačiau jų veikla nebuvo aptariama partinės valdžios susirinkimuose. Vietos partinė valdžia neturėjo įtakos ir KGB operatyvinei veiklai, išskyrus partijos narių verbavimą: partijos pirmieji sekretoriai turėjo teisę duoti leidimą verbuoti vietinį komunistų partijos narį<sup>51</sup>.

Vadinasi, tik aukščiausioji partinė valdžia galėjo susipažinti su slapta KGB veiklos

medžiaga ir kontroliuoti šią instituciją, nors ta kontrolė taip pat buvo ribota. Galima daryti išvadą, kad ne partija, o aukščiausioji nomenklatūra valdė KGB<sup>52</sup>, nes ir jis pats priklausė nomenklatūrai, o jo santykiai atitiko nomenklatūros santykių modelį.

KGB pirmininkas buvo vienas iš Politinio biuro narių, reiškė jame savo poziciją ir nuomonę ir atstovavo savo institucijos interesams. Specifinės ir partijai labai svarbios KGB funkcijos suteikė jam tam tikro savarankiškumo ir lėmė nevienodą subordinaciją bei pavaldumą. Tai rodo KGB buvus išskirtinę, gana savarankišką instituciją. Vis dėlto šio savarankiškumo nederėtų pervertinti ir suvokti kaip komunistų partijos ir sovietinio saugumo konflikto.

## **LSSR KGB IR LKP CK SANTYKIŲ DINAMIKA**

Analizuojant LSSR KGB partinę kontrolę bei LKP CK ir LSSR KGB tarpusavio santykius, reikia atsižvelgti į tai, kad N. Chruščiovo, L. Brežnevo ir Michailo Gorbačiovo valdymo laikotarpiai pasižymi savo specifika ir nevienodu partinės kontrolės lygiu. Nagrinėjant minėtų institucijų santykius, būtina įvertinti ir jų vadovų tarpusavio ryšius, kurie, manytina, taip pat turėjo įtakos saugumo ir partijos bendradarbiavimui bei partinės kontrolės lygiui. LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus palaikė glaudžius ryšius su visais LSSR KGB pirmininkais, o tai leido jam daryti didesnę poveikį KGB veiklai ir jį kontroliuoti. LSSR KGB pirmininkus K. Liaudį ir Alfonsą Randakevičių su LKP CK pirmuoju sekretoriumi A. Sniečkumi siejo artimi ne tik profesiniai, bet ir asmeniniai ryšiai, jie buvo LKP CK politinio gyvenimo akys ir ausys ir stiprino ne tik asmeninę A. Sniečkaus valdžią, bet ir sovietinį politinį režimą Lietuvoje<sup>53</sup>. LSSR KGB savarankiškumas iš-

ryškėjo tik po A. Sniečkaus mirties. LKP CK pirmasis sekretorius Petras Griškevičius jau nebeturėjo tokios įtakos KGB kaip jo pirmtakas, nes LSSR KGB pirmininkas Juozas Petkevičius nesijautė jam skolingas už postą, o tai silpnino institucijų bendradarbiavimą ir partinę kontrolę. Tuo laikotarpiu LSSR KGB vis aktyviau veikė savo ir Maskvos nuožiūra, o vietos partinė valdžia liko labiau nuošalyje<sup>54</sup>.

1953–1954 m. Maskvoje vykstant kovai dėl valdžios, SSRS vidaus reikalų ministras ir Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas L. Berija užsipuolė LKP CK pirmąjį sekretorių A. Sniečką dėl netinkamos kadrų politikos Lietuvoje ir dėl neveiksmingos kovos su ginkluotuoju pasipriešinimu. L. Berijos iniciatyva LSSR MVD (į ją 1953 m. buvo įtraukta ir LSSR MGB) vadovu tapo lietuvis Jonas Vildžiūnas, kuris buvo labiau pavaldus Maskvai, o ne LKP CK. L. Beriją suėmus ir sušaudžius, A. Sniečkus išsaugojo savo postą. Jis dar labiau sutvirtino savo valdžią, įtaką ir represinių struktūrų kontrolę, nes L. Berijos paskirtąjį LSSR KGB vadovą pakeitė K. Liaudis – artimas A. Sniečkui žmogus<sup>55</sup>.

Didesnės partinės kontrolės buvo siekiama ir N. Chruščiovo pertvarkos laikais. 1957 m. LKP CK pareiškė, kad partijos miestų ir rajonų komitetai per mažai domisi saugumo darbu, nevadovauja jam ir neteikia paramos kasdienėje veikloje. Aukščiausioji partijos valdžia skatino partijos miestų ir rajonų sekretorius geriau susipažinti su KGB veikla, jam vadovauti ir padėti<sup>56</sup>. Neatsitiktinai to laikotarpio partinių organų dokumentuose atsispindi KGB kritika: reiškiamas nepasitenkinimas prastu bendradarbiavimu, silpnu analitiniu ir agentūriniu darbu. Tai taip pat galima laikyti partinės kontrolės stiprinimo arba KGB priešinimosi šiai kontrolei apraiškomis. Partinės valdžios kontrolės svarba pabrėžta 1959 m. SSKP CK patvirtintuose KGB nuostatuose. Juose

nurodoma, kad vietiniai KGB padaliniai yra atskaitingi ir respublikinei, ir miesto ar rajono partinei valdžiai<sup>57</sup>. LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus savo kalboje KGB darbuotojų pasitarime 1969 m. taip pat sakė, kad „KGB dirba vadovaujamas partijos, šios institucijos yra organiškai susijusios sprendžiant uždavinius, kuriuos iškėlė partija ir vyriausybė<sup>58</sup>“.

LKP CK ir LSSR KGB santykiai Lietuvoje, partinės kontrolės lygis keitėsi atėjus į valdžią L. Brežnevui, nes N. Chruščiovo sumanymai liko neįgyvendinti, ir tai silpnino vietos partinės valdžios kontrolę. Po A. Sniečkaus mirties LSSR KGB vis labiau suartėjo su Maskva, ir tai lėmė jo didesnį savarankiškumą bei silpnesnę partijos kontrolę. Šis savarankiškumas ypač išryškėjo M. Gorbačiovo pertvarkos laikotarpiu, kai KGB jau atvirai veikė Lietuvoje kaip SSKP CK, o ne kaip LKP CK interesų gynėjas.

Sudėtingus LSSR KGB ir LKP CK santykius atspindi ir aukštų nomenklatūros atstovų Algirdo Brazausko, Vytauto Sakalausko atsiminimai. Anot V. Sakalausko, buvusio LSSR Ministrų Tarybos pirmininko, LSSR KGB buvo partijos akys ir ausys, jis veikė vadovaujamas partijos. Saugumiečiai įėjo į LKP CK, partijos miestų ir rajonų komitetų biurus. Tačiau saugumo veikla niekada nebuvo svarstoma LKP CK plenuose, partijos miestų ir rajonų skyriuose, todėl kartais kildavo KGB ir rajoninių partijos komitetų konfliktų<sup>59</sup>. Iš to galima daryti išvadą, kad tik aukščiausioji partinė valdžia iš tiesų kontroliavo šią instituciją.

Tuo tarpu buvęs LKP CK pirmasis sekretorius A. Brazauskas KGB ir partijos santykius apibūdino kiek kitaip. Anot jo, saugumas kontroliavo partiją, o partija neturėjo jam jokios realios įtakos. Nuo saugumo priklausė, ar žmogus galės įstoti į partiją, išvykti į užsienį, būti paskirtas į aukštesnes pareigas. Nors formaliai KGB buvo sąjunginio ir

respublikinio pavaldumo institucija, bet iš tiesų jis veikė lyg būtų buvęs tik sąjunginio pavaldumo. Taigi KGB buvo ne LKP bendrininkas, o veiklos trukdys<sup>60</sup>. A. Brazauskas daugiau kalbėjo apie LSSR KGB pavaldumo SSKP CK ar LKP CK problemą, nes pats dirbo aukščiausiąjame partijos lygmenyje. Tačiau su jo teiginiu, kad LKP CK visiškai nekontroliavo LSSR KGB, galima sutikti tik iš dalies. Respublikos aukščiausioji partinė valdžia tikrai turėjo jam įtakos. Juk KGB įėjo į LKP CK nomenklatūrą, tad tam tikrų jo kontrolės svertų vis dėlto būta. Teigti priešingai reikštų norą atsiriboti ir išvengti LKP CK ir LSSR KGB santykių klausimo. Tačiau reikia atsižvelgti ir į tai, kad A. Brazauskas LKP CK pirmuoju sekretoriumi tapo paskutiniais sovietinio režimo metais, kada LKP CK ir LSSR KGB santykiai buvo sudėtingi ir kada, anot A. Brazausko, KGB sekė net jį patį, klausydavosi jo telefono pokalbių<sup>61</sup>.

LKP CK bendravimo su LSSR KGB pobūdį ir partinės kontrolės lygį nulėmė sovietinis nomenklatūrinis valdymo modelis ir KGB vieta jame bei LKP CK vadovų santykiai su LSSR KGB pirmininkais.

## LSSR KGB ATSKAITOMYBĖ LKP CK

Sovietiniam saugumui tekusios politinės, ideologinės funkcijos ir uždaviniai, jo ypatinga ir privilegijuota padėtis darė KGB išskirtine, gana savarankiška ir galinga šalies institucija. Tačiau ar istoriografijoje nėra pervertinama ta jo galia, ypač komunistų partijos vadovybės atžvilgiu? Juk būtina įvertinti institucinį ir biurokratinį šių ryšių pobūdį, kuris nulėmė jų bendravimą ir partijos kontrolę. Tą santykių modelį pagrindžia LSSR KGB dokumentai, iš kurių išryškėja glaudus sovietinės saugumo tarnybos ryšys su SSKP CK ir LKP CK bei tai, kad savo veiklą KGB grindė remdamasis partijos nutarimais.

LSSR KGB reguliariai rengti planai ir ataskaitos rodo jo atskaitomybę LKP CK ir LKP CK pirmajam sekretoriui. Be to, LSSR KGB teikė ataskaitas SSRS KGB, Lietuvos miestų ir rajonų partijos komitetams. KGB ataskaitos, ypač žemesniųjų instancijų partinėms institucijoms, buvo gana standartinės – jose saugumas nedetalizavo savo veiklos. Taigi šios ataskaitos labiau laikytinos informavimu apie veiklą, o ne atsiskaitymu už ją. LSSR KGB ataskaitose atsispindėjo informacija apie operatyvinę padėtį respublikoje, miestuose ir rajonuose. Taip pat jose buvo pranešama apie vienos ar kitos užduoties įgyvendinimą, kokios priemonės buvo taikomos ir koks buvo jų efektyvumas.

Iš KGB buvo reikalaujama ne tik paprastos informacijos, bet ir visuomenėje vykstančių procesų analizės. Ypač jį domino jaunimas, inteligentija, išeivija ir kunigai, t. y. grupės, kurias partija laikė ypač pavojingomis. Kartu KGB turėjo išnagrinėti ir pranešti, kas skatina antisovietines apraiškas ir kokių veiksmų būtina imtis. Antai 1955 m. KGB pirmininkas pateikė LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ataskaitą dėl nelegalių radijo stočių klausymosi ir kaip KGB stengiasi užkirsti tam kelią<sup>62</sup>. 1956 m. KGB pirmininkas parengė specialų pranešimą ir išsamią ataskaitą A. Sniečkui, kur apžvelgiami tų metų lapkričio 2 d. įvykiai ir KGB atsakomoji reakcija į juos<sup>63</sup>. 1959 m. KGB pirmininkas supažindino LKP CK pirmąjį sekretorių su operatyvine padėtimi bei procesais visuomenėje ir kūrybinėje inteligentijoje<sup>64</sup>. Pažymėtina, kad visos šios ataskaitos buvo adresuotos A. Sniečkui, o ne LKP CK. O štai 1978 m. KGB ataskaita, kurioje apžvelgiami lietuvių ir žydų organizacijų santykiai išeivijoje ir KGB veiksmai siekiant jas sukirsti, jau skirta tik LKP CK<sup>65</sup>. 1986 m. LSSR KGB raštas dėl KGB priemonių siekiant atskirti „Santaros–Šviesos“ vadovybę nuo išeivijos taip pat adresuotas LKP CK<sup>66</sup>. Be

informacinių pažymų, KGB pateikdavo ir siūlymus, į ką būtina atkreipti dėmesį, kaip spręsti kilusias problemas<sup>67</sup>, kaip elgtis su vienu ar kitu žmogumi arba situacija. Tai daryti pagal savo kompetenciją saugumą įpareigojo partija. LSSR KGB 1959 m. veiklos ataskaitoje rašoma, kad „komunistų partija, remdamasi mūsų rekomendacijomis, išnagrinėjo klausimus ir problemas, kaip sumenkinti ekonominę bažnyčios galią ir atitraukti tikinčiuosius nuo bažnyčios. (...) LKP CK priėmė nutarimus dėl ekonominių sankcijų katalikų bažnyčiai ir dvasininkijos kompromitavimo partijos organų spaudoje.“<sup>68</sup> Suėmus Sigitą Tamkevičių, Alfonsą Svarinską ir Joną Kaunecką, KGB siūlė LKP CK pranešti partijos rajonų ir miestų skyriams imtis kontrpropagandinių priemonių šiems kunigams kompromituoti<sup>69</sup>. Tai turėjo padėti garantuoti visuomenės rimtį vykstant kunigų teismo procesui.

Išeivija – dar vienas partijai svarbus KGB veiklos baras. Sovietinis saugumas pagal savo kompetenciją siūlė „į leidyklų planus įtraukti knygų užsienio kalbomis, kurios kompromituotų išeivijos organizacijas“<sup>70</sup>. Taigi LSSR KGB kartu su LKP CK buvo atsakingas už išeivijos šmeižto akcijas.

Po 1956 m. Vėlinių neramumų KGB rekomendavo partijai apriboti buvusiems tremtiniais ir kaliniais, jų vaikams ir kitiems antisovietiniams elementams galimybę įstoti į aukštąsias mokyklas<sup>71</sup>, siūlė šalinti iš universiteto studentus ir išsiųsti juos į armiją<sup>72</sup>. Kaip tik tokių priemonių ir buvo imtasi. M. Gorbačiovo pertvarkos laikotarpiu KGB pirmininkas E. Eismuntas Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narius perspėjo, kad jei „stengiamasi atkurti buržuazinę santvarką, tai jau yra antitarybinė, antikonstitucinė veikla“, ir patikslino, kad jis, kaip komunistų partijos narys, su tokia veikla kovosiąs<sup>73</sup>. Iš tiesų savo slaptame rašte, adresuotame LKP CK, KGB svarstė galimybę Sąjūdį uždrausti<sup>74</sup>. Nors ir



ne visada, partija į KGB siūlymus dažniausiai atsižvelgdavo. „Mums informavus LKP CK apie negatyvius reiškinius kraštotyros organizacijose, buvo imtasi kai kurių organizacinių priemonių, leisiančių pagerinti šiose organizacijose klimatą“<sup>75</sup>, – rašoma KGB pažymoje.

KGB nemažai susirašinėjo su partinėmis institucijomis, teikdamas joms informaciją apie asmenis. Savo iniciatyva ar partijos prašymu KGB rinko ir teikė žinias, kompromituojančias partijos narius ar kitus asmenis<sup>76</sup>. Tai galėjo turėti įtakos tolesnei tų žmonių karjerai. Antai KGB pirmininkas A. Randaševičius LKP CK VII plenumo (1961 m.) kalbėjo, kad „oficialiai tikrinti vieną ar kitą tarybinį pilietį, jei jis iš tikro nėra priešas ar nevykdo priešiškos propagandos, mes galime tik CK nurodymu. Tačiau tai nereiškia, kad partijos miestų ir rajonų komitetai negali ar neturi pasitelkti KGB darbuotojų kaip komunistų sprendžiant visus politinio darbo klausimus, taip pat ir tikrinant kadrus.“<sup>77</sup> Po 1956 m. įvykių A. Sniečkui buvo pateikta KGB pažyma apie „socialiai pavojingą elementą“ Lietuvos aukštosiose mokyklose<sup>78</sup>. Taigi KGB surinkta ir pateikta informacija galėjo būti pretekstas susidoroti su konkurentu ar neįtikusiu asmeniu, trukdyti tolesnei tokio žmogaus karjerai. Pavyzdžiui, partijos miestų ir rajonų komitetų pirmųjų sekretorių sąrašas buvo sudaromas ir tikrinamas ne be KGB pagalbos<sup>79</sup>. KGB dokumentai, ataskaitos, partinėms struktūroms siunčiami raštai atskleidžia, kad ši institucija ne tik vykdė jai pavestą užduotį pagal savo kompetenciją teikti informaciją, bet ir rekomendavo partijai, kaip elgtis vienu ar kitu klausimu. Taigi KGB turėjo tam tikros įtakos partijos sprendimams, nes jie buvo priimami saugumo pareigūnų pateiktos informacijos pagrindu. Vis dėlto galutinis sprendimas priklausė nuo partinės valdžios: ji buvo laisva atsižvelgti ar neatsižvelgti į KGB rekomendacijas.

Istoriografijoje nesutariama, kiek komunistų partija buvo priklausoma nuo KGB ir jo teikiamos informacijos. A. W. Knight<sup>80</sup> ir P. Deriabinas<sup>81</sup> laikosi nuomonės, kad partija buvo visiškai priklausoma nuo KGB turimos ir teikiamos informacijos, ypač kompromituojančios komunistus, nes kito informacijos šaltinio ji neturėjo. Tačiau čia užmiršamos žemesniosios partinės organizacijos, kurios aukštesniajai partinei valdžiai taip pat teikė žinias apie padėtį vietoje, pranešdavo apie teigiamus ir neigiamus dalykus, kurie prireikus iš LKP CK patekdavo į saugumo rankas. Su P. Deriabino nuomone nesutinka K. Antanaitis. Jo manymu, informacija, kurią saugumas patekdavo aukščiausiai partinei valdžiai, tiesmukai negalėjo paveikti partijos vadovybės sprendimų<sup>82</sup>. Panašaus požiūrio laikosi ir Peteris Redaway'us, kuris mano, kad partijai daugiau įtakos turėjo ne KGB kuriami ideologiniai stereotipai, o racionalūs motyvai<sup>83</sup>. Tikrąjį LSSR KGB atskaitingumą rodo tai, kam – LKP Centro komitetui ar LKP Centro komiteto pirmajam sekretoriui – ši institucija teikė ataskaitas.

## **BENDRA LKP CK IR LSSR KGB VEIKLA PRIEŠ REŽIMO PRIEŠININKUS**

LKP CK ir LSSR KGB idėjinę vienybę atskleidžia bendra šių institucijų veikla prieš režimo priešininkus. LSSR KGB kovos su kitaminčiais veiksmų planuose nuolat pabrėžiama būtinybė organizuoti ir koordinuoti agentūrinę, operatyvinę, propagandinę ir profilaktinę veiklą prieš kitaminčius, palaikant glaudžius ryšius su LKP CK, partijos padaliniais ir vietinėmis struktūromis<sup>84</sup>. Iš to galima spręsti, kad LSSR KGB veikė ne tik kaip represinė, bet ir kaip ideologinio poveikio struktūra, atskaitinga komunistų partijai. Esama keleto sričių, kuriose LSSR KGB ir LKP CK veikė išvien. Tai rodo, kas

Lietuvos partinę vadovybę domino labiau siai ir kėlė jai nerimą. Kartu tai reiškia, kad KGB ir LKP CK siekė to paties, tik savais metodais.

**Profilaktika.** LSSR KGB ypač glaudžiai bendradarbiavo su partinėmis struktūromis organizuodamas viešas profilaktikos akcijas, t. y. darydamas žmonėms spaudimą per darbovietes, mokymo įstaigas ir spaudą. KGB profilaktinė veikla buvo partijos propagandinio, auklėjamojo ir šviečiamojo darbo dalis. Buvo siekiama padidinti visuomenės politinį budrumą<sup>85</sup>, kad ji prisidėtų prie kovos su kitaminčiais ir neutralizuojant neigiamą Vakarų įtaką. LKP CK tiesiogiai profilaktikos akcijose nedalyvavo, o tik padėjo jas organizuoti. KGB vykdė profilaktinę ir perspėjamąją veiklą tarp jaunų žmonių vadovaujamas LKP CK ir palaikydamas artimus ryšius su partinėmis, profesinėmis, komjaunimo ir kitomis organizacijomis<sup>86</sup>. Profilaktinius pokalbius buvo įpareigotas vesti LSSR KGB, nors juose aktyviai dalyvavo ir partiniai organai. Pavyzdžiui, Mažeikių KGB, rajono partijos sekretoriui leidus, organizavo profilaktinį pokalbį Mažeikių septynmetėje mokykloje siekdamas atgrasyti jos moksleivius nuo antisovietinės veiklos (lapelių platinimas, užrašai ant sovietinių paminklų). Partijos antrasis sekretorius dalyvavo tos pačios mokyklos mokytojų susirinkime<sup>87</sup>. 1954 m. Jiezno rajone KGB išaiškinus jaunimo organizaciją ir dalį jos narių suėmus, su kitais jaunuoliais buvo dirbamas profilaktinis darbas. Susirinkime, kuriame buvo viešai svarstomas jų elgesys, dalyvavo partijos rajono komiteto sekretorius, LKP CK atstovas<sup>88</sup>. Kadangi KGB siekė nuslėpti savo dalyvavimą viešojoje profilaktikoje, ją vykdyti saugumui padėjo partijos institucijos.

**Ideologinė-propagandinė veikla.** LKP CK skyrė daug dėmesio toms KGB veiklos

sritims ir metodams, kurie susiję su komunistine indoktrinacija ir propaganda. LSSR KGB 1964 m. plane, parengtame atsižvelgiant į SSKP CK sprendimus, rašoma, kad KGB, veikdamas kartu su partija, turi stiprinti ideologinį auklėjamąjį darbą, skatinti tarybinio patriotizmo jausmą, didinti politinį budrumą, ypač siekiant užkirsti kelią kenkėjiškiems veiksams. Taip pat buvo planuojama jaunimo akyse diskredituoti buržuazinį nacionalizmą ir jo skleidėjus, vykdyti profilaktiką, siekiant atitraukti nuo antisovietinės veiklos politiškai nesubrendusius asmenis<sup>89</sup>.

Išėivijos organizacijos, užsienio radijo stotys taip pat buvo kompromituojamos vadovaujant partijai, nes LSSR KGB buvo įpareigotas pateikti LKP CK siūlymus, kaip pagerinti kontrpropagandinį darbą kovojant su antisovietine užsienio lietuvių veikla<sup>90</sup>. Siekiant visuomenės ir kunigų akyse sukompromituoti Intrigantą (t. y. kunigą Bronių Laurinavičių), su partinių organų pagalba buvo surengta įžymių mokslininkų laiškų, reikalaujančių Intrigantą viešai atsiprašyti už tariamą šmeižtą pamoksle, siuntimo vyskupams Juozapui Matulaičiui-Labukui ir Liudvikui Piviloniui akcija<sup>91</sup>. KGB 1967 m. ataskaitoje rašoma, kad, vadovaujami partinių organų, operatyviniai darbuotojai ir agentai kartu su turistų grupėmis ir meno kolektyvais vykdė užsienyje sovietinės propagandos akcijas<sup>92</sup>. Išėivijoje rengiamomis propagandinėmis ir kontrpropagandinėmis akcijomis KGB siekė padėti partijai ir vadinamajai pažangiajai emigrantų spaudai<sup>93</sup>.

Ideologinė indoktrinacija ir propaganda buvo komunistų partijos veiklos sritis, o kartu propagandinė veikla buvo ir kovos su antisovietinėmis jėgomis dalis. Tai dar labiau aktualizavo bendrus KGB ir partijos veiksmus šioje srityje.

**Bendradarbiavimas kovoje su kiti-  
minčiais.** LKP CK ir LSSR KGB daugiausia dėmesio skyrė toms visuomenės grupėms, kurios, jų manymu, buvo potencialus Vakarų ideologinės diversijos taikiny s ar galėjo pa-  
kenkti visuomenei savo neigiama įtaka. Ypač glaudžiai LSSR KGB ir LKP CK susivienijo prieš katalikų kunigais. LSSR KGB ir LKP dokumentuose matyti akivaizdi partijos parama KGB kovai su kunigais, kurie priešinosi religijos laisvės suvaržymams. Viena iš KGB raštų teigiama, kad būtina padidinti pagalbą partijai kovoje su Katalikų bažnyčia<sup>94</sup>, o KGB darbo plane sakoma, jog kovą su religiniu antisovietiniu pasipriešinimu reikia organizuoti taip, kad būtų įgyvendinti LKP CK biuro nutarimai neutralizuoti „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ ir kitų leidinių įtaką visuomenei<sup>95</sup>. Partija turėjo ir tiesiogiai prisidėti prie KGB priemonių įgyvendinimo, pavyzdžiui, klausytis kunigo pamokslų saugumas siūlė siųsti asmenis iš partijos aktyvo<sup>96</sup>. Partija darė kliūtis buvusiems politiniams kaliniais ir tremtiniais grįžti į Lietuvą ir diskriminavo grįžusiuosius, nes laikė juos potencialia grėsme režimui. LSSR Aukščiausioji Taryba savo nutarimu, kuriam pritarė Maskvos valdžia ir LKP, uždraudė buvusiems partizanams, antisovietinių organizacijų vadams ir nariams iš tremties ar kalinimo vietų grįžti į Lietuvą<sup>97</sup>. LKP CK rašte SSKP CK rašoma, kad 1956 m. įtampą šalyje sukėlė ne tik užsienio radijo stotys ar išeiviai, bet ir grįžę į Lietuvą politiniai kaliniai, kurių dauguma – buvę nepriklausomos Lietuvos veikėjai. LKP CK teikė SSKP CK svarstyti pasiūlymus kovojant su priešiškais elementais taikyti represines priemones<sup>98</sup>. Tad neatsitiktinai pasirodė SSRS Ministrų Tarybos 1956 m. gruodžio 17 d. nutarimas įvesti Kaune ypatingąjį pasų režimą ir uždrausti jame gyventi buvusiems politiniams kaliniais<sup>99</sup>. Šis nutarimas tapo

KGB darbo su politiniais kaliniais ir tremtiniais pagrindu. Prieš šią visuomenės grupę saugumas ėmėsi administracinių, represinių ir propagandinių priemonių.

Komunistų partijai ne mažiau svarbus buvo ir kitas KGB veiklos baras – darbas su išeivija prieš jos vykdomą Lietuvos laisvinimo veiklą. Partija siekė atviresnių kultūrinių ryšių su išeivija, nes norėjo pritraukti daugiau rėmėjų ir legitimuoti savo valdžią<sup>100</sup>. LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus KGB vadovų pasitarime 1969 m. pažymėjo, jog būtina plėsti SSRS šalininkų ratą<sup>101</sup>. Sovietinis saugumas, megzdamas ryšius su išeiviais, turėjo palankią galimybę neutralizuoti prieš sovietinę sistemą nukreiptą jų veiklą. Partijos domėjimasi tuo liudija LKP Centro komitetui adresuoti KGB raštai dėl išeivijos organizacijų ir jų veiklos, taip pat ataskaitos, rodančios, ką šioje srityje nuveikė KGB. Antai 1980 m. LSSR KGB parengtame rašte LKP CK dėl išeivijos veiklos artėjant Madrido konferencijai siūloma kontrpropagandos tikslais kompromituoti išeiviją<sup>102</sup>, o KGB pirmininko 1986 m. vasario mėn. rašte LKP CK dėl darbo siekiant atskirti „Santaros–Šviesos“ federaciją nuo reakcinės išeivijos dėstomas išeivių jėgas skaldančių priemonių planas<sup>103</sup>. KGB ir partija bendradarbiavo ir meno, mokslo srityse, nes čia partija jautė galimą neigiamą Vakarų įtaką.

LKP CK siekį slopinti antisovietinį pasipriešinimą Lietuvoje rodo jo ataskaitos SSKP CK, kuriose atsispindi kova su režimo kritika ir prieš valdžią nukreiptais veiksmais. Tai rodo, kad LKP vadovavo kovai su kiti-  
minčiais ir buvo už ją atsakinga, o KGB įgyvendino represinę politiką. 1954 m. gegužės 25 d. rašte SSKP CK generaliniam sekretoriui N. Chruščiovui LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus pateikė priemonių, kurių LSSR KGB ėmėsi prieš antisovietines jėgas, ataskaitą. Vadinasi, LKP buvo priklausoma

nuo KGB veiklos efektyvumo, bet kartu atsakinga už tą veiklą ir jos rezultatus.

Bendra LKP ir LSSR KGB kova su antisovietiniais elementais rodo, kad tam tikrose srityse KGB ir partijos funkcijos buvo panašios, o tikslai – tie patys. Vis dėlto kovai su režimo priešininkais vadovavo LKP CK. Kartu su SSKP CK jis formavo represinę politiką, o LSSR KGB tik įgyvendino partijos užduotis.

### **LKP CK IR LSSR KGB GALIOS POKYČIAI IR POLITINĖ KONTROLĖ**

Nors LKP CK ir LSSR KGB glaudžiai bendradarbiavo, tačiau tarpusavio trinties neišvengė. Vyko savotiška nematoma konkurencija, nes Politiniame biure – kolektyviniame valdymo organe – susidūrė skirtingų žinybinių interesų ir požiūrių institucijos. Vis dėlto šių skirtumų negalima laikyti didelio konflikto išraiška. Didesnių nesutarimų neišvengta nebent vietiniame lygmenyje. Mat vietos partinė valdžia reiškė nepasitenkinimą, kad jai pavaldžios ir atskaitingos ne visos vietinės institucijos: KGB turėjo tam tikrą savarankiškumą. Didesnė LKP CK ir LSSR KGB trintis buvo jaučiama 1940–1953 m. laikotarpiu, kai represinės struktūros buvo labiau priklausomos nuo Maskvos. Po 1954 m. nesutarimų buvo gerokai mažiau, nes LKP CK ir A. Sniečkus griežtai kontroliavo saugumą.

LSSR KGB visada aiškiai pabrėžė, kad vykdo partijos nutarimus ir kad jam vadovauja partija. KGB savarankiškumo išraiška – miestų ir rajonų partinės valdžios kritika, bet LKP CK niekada nebuvo kritikuojamas. KGB sau leido ne tik teikti vietos partinėms ir kitoms organizacijoms informaciją ir siūlymus, bet ir priekaištavo joms, kad nevykdo savo funkcijų. Antai

KGB atkreipė partinių organų dėmesį, kad ateistiniame darbe jie padarė klaidų, kuriomis kovodami prieš valdžią naudojami kunigai<sup>104</sup>. KGB priekaištavo partinėms institucijoms ir aukštųjų mokyklų valdžiai, kad jos nesistengia atsikratyti antisovietinių elementų, ir siūlė LKP Centro komitetui sukurti komisiją šiam klausimui spręsti<sup>105</sup>. Į LKP CK buvo kreiptasi neatsitiktinai, nes būtent jis galėjo įpareigoti žemesnias partines organizacijas atsižvelgti į KGB pastabas. 1956 m. LSSR KGB pirmininkas pareiškė, kad kai kurie partijos nariai ir vadovaujantieji darbuotojai prarado budrumą ir taikstosi su antisovietiniais veiksmais<sup>106</sup>. Vadinas, KGB pasisakė už griežtesnę represinę politiką ir tvirtino, kad neveiklumas sunkina darbą.

Nors LKP CK stengėsi daryti poveikį LSSR KGB veiklai ir siekė gauti iš jo naudingos sau informacijos, tačiau tai jam ne visada pavykdavo. Matyt, biurokratinis valdymo pobūdis stabdė net ir KGB darbą. LKP CK buvo svarbu gauti žinių apie visuomenės nuotaikas, tad efektyvus ir savalaikis KGB darbas buvo ypač svarbus įvairių krizių metu. Dėl to partinės valdžios priekaištai KGB yra suprantami. Neatsitiktinai LSSR KGB veiklą LKP CK kritikavo neramiaisiais 1956, 1968 ir 1972 m. Antai po 1956 m. Vėlinių neramumų KGB sulaukė LKP CK vadovybės priekaištų dėl prastai organizuoto agentūrinio-operatyvinio darbo, dėl per silpno bendradarbiavimo su partinėmis institucijomis ideologiniame darbe ir kad neužbėgo įvykiams už akių<sup>107</sup>. Po 1968 m. įvykių Čekoslovakijoje LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešime KGB taip pat buvo kritikuojamas dėl bendradarbiavimo stokos. 1969 m. kovo 27 d. susirinkime A. Sniečkus kalbėjo, kad partinių organizacijų ryšiai su saugumo institucijomis yra per silpni. Jis sakė, jog ideologiniai darbuotojai

turi dažniau susitikti su saugumo pareigūnais, kad galėtų geriau orientuotis padėtyje. Kita vertus, pasak A. Sniečkaus, saugumo organai taip pat turėtų dažniau informuoti partines organizacijas ideologinės veiklos klausimais. Be to, KGB privalo geriau išanalizuoti visuomenės procesus<sup>108</sup>. Tokios pat kritikos dėl savo veiklos KGB sulaukė iš LKP CK ir kilus 1972 m. gegužės neramumams. Saugumo darbuotojams tada priekaištauta, kad jie nebuvo susipažinę su jaunuomenėje vykstančiais procesais ir nenumatė įvykių po Romo Kalantos susideginimo eigos, todėl nesiėmė reikiamų veiksmų jiems neutralizuoti<sup>109</sup>. LKP CK biuras tada įpareigojo represines ir teisėtvarkos institucijas teikti partiniams ir valstybiniais organams sava laikę ir išsamią informaciją su konkrečiais pasiūlymais<sup>110</sup>.

LKP CK kritikavo saugumą ne tik kritiniais metais. To pavyzdys – grubi A. Sniečkaus reakcija į KGB pirmininko A. Randa-kevičiaus norą turėti daugiau įtakos mene ir leidyboje: „O tu geriau patylėk. Irgi atsirado literatūros žinovas.“<sup>111</sup> Ši KGB kritika liudija asmeninę A. Sniečkaus įtaką. O štai 1983 m. KGB veiklos ataskaitoje teigiama, kad kai kurie miestų ir rajonų KGB skyriai pasyviai informuoja komjaunimą ir partiją apie neigiamas tendencijas jaunuomenėje ir siūlo per mažai profilaktinių auklėjamųjų priemonių<sup>112</sup>. Tai rodo didesnio KGB savarankiškumo apraiškas Petro Griškevičiaus vadovavimo partijai laikotarpiu.

Tarpusavio bendradarbiavimo stoka, vis didėjantis KGB savarankiškumas vietiniu ir netgi respublikos lygmeniu, tiesioginis šios institucijos pavaldumas ir atskaitomybė Maskvai lėmė sudėtingus ir permainingus LSSR KGB ir LKP CK bei LKP CK pirmųjų sekretorių santykius. Vis dėlto tai nesutrukdė šioms struktūroms bendradarbiauti ir drauge veikti prieš režimo priešininkus.

## IŠVADOS

LSSR KGB ir LKP CK santykiai priklausė nuo politinių procesų Maskvoje. Juos lėmė sovietinės nomenklatūrinės sistemos institucijų bendravimo principai bei LKP CK vadovų santykiai ir jų (ne)sugebėjimas garantuoti LSSR KGB partinės kontrolės.

LSSR KGB realiai kontroliavo tiesioginę valdžią SSRS KGB ir aukščiausioji respublikos partinė valdžia LKP CK bei LKP CK pirmasis sekretorius. Vis dėlto tos kontrolės negalima laikyti visa apimančia, nes nebuvo teisinių svertų daryti įtakos KGB operatyvinei veiklai. Tačiau LKP CK galėjo daryti poveikį kitoms KGB veiklos sritims, t. y. skirti daugiau dėmesio kai kurioms visuomenės grupėms ar priemonėms. Miestų ir rajonų valdžia realios įtakos LSSR saugumui neturėjo, nors jo padalinių vadovai priklausė vietos nomenklatūrai ir teikė vietiniams partijos vadovams savo darbo ataskaitas.

Nomenklatūrinė sistema nubrėžė LKP CK, kitų partinių struktūrų ir LSSR KGB bendravimo, pavaldumo modelį, kuris lėmė tam tikrą KGB savarankiškumą. Bet tai jokių būdu nereiškė LKP CK ir LSSR KGB konflikto. Abipusė institucijų kritika rodo, kad partinė kontrolė ne visada buvo vienodai stipri.

Glaudus šių dviejų struktūrų bendradarbiavimas įvairiose srityse, ypač kovoje su režimo priešininkais, rodo jų artimą ryšį ir tarpusavio priklausomybę. Vis dėlto komunistų partijos direktyvos ir iniciatyvos liudija ją buvus atsakingą už represinės politikos formavimą, kryptis ir metodus. KGB, kaip partijai pavaldi institucija, pagal savo kompetenciją įgyvendino partijos nutarimus ir nurodymus. Nuo KGB veiklos efektyvumo priklausė sovietinio režimo stabilumas Lietuvoje.

## Nuorodos

<sup>1</sup> *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989*, Warszawa, 2005, p. 17.

<sup>2</sup> SSKP CK 1959 m. sausio 9 d. nutarimas dėl SSRS KGB ir jo padalinių, *Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ 1917–1991 г.*, Москва, 2003, с. 693.

<sup>3</sup> A. W. Knight, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union*, New York, 1990; Tos pačios, „The KGB, Perestroika, and Collapse of the Soviet Union“, *Journal of Cold War Studies*, 2003, vol. 5, no 1, interaktyvus [žiūrėta 2010 m. birželio 15 d.], <http://www.mitpressjournals.org/doi/abs/10.1162/152039703320996722>.

<sup>4</sup> M. Waller, *Secret Empire: The KGB in Russia Today*, Oxford, 1994; To paties, „Russia: Death and Resurrection of KGB“, *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization*, 2004, vol. 12, no 3, interaktyvus [žiūrėta 2007 m. spalio 11 d.], [www.jstor.org](http://www.jstor.org).

<sup>5</sup> N. P. Deriabin, T. Bagley, *KGB: Masters of the Soviet Union*, London, 1990.

<sup>6</sup> М. Геллер, А. Некричин, *Утопия у власти: история Советского Союза с 1917 до наших дней*, Лондон, 1980.

<sup>7</sup> Y. Albats, *KGB: State within a State*, New York, 1994.

<sup>8</sup> Л. Млечин, *КГБ председатели органов госбезопасности*, Москва, 2001.

<sup>9</sup> Ю. Стецовский, *История советских репрессий*, т. 1–2, Москва, 1997.

<sup>10</sup> Н. Петров, „Специальные структуры КГБ по борьбе с инакомыслием в СССР. 1954–1989 г.г.“, *Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб*, т. 4, Москва, 2007; To paties, *Первый председатель КГБ Иван Серов*, Москва, 2005.

<sup>11</sup> О. Лейдович, „Новая репрессивная политика в 1950-е годы“, *Тоталитаризм в России 1917–1991: оппозиция и власть*, Пермь, 1998.

<sup>12</sup> А. Пажаров, „КГБ и партия 1954–1964 г.г.“, *Отечественная история*, 1999, № 4.

<sup>13</sup> А. Велидов, „В руководстве КПСС – источник силы органов государственной безопасности“, *КГБ сборник*, 1987, № 41–42; Е. Рыбин, В. Шмелев, „Об опыте участия органов КГБ СССР в контрпропагандской деятельности Советского государства в области борьбы с идеологической диверсией противника“, *ibid.*,

1985, № 30; В. Еремин, „Методологическое значение статьи Ю. Андропова, учение Карла Маркса и некоторые вопросы социалистического строительства в СССР для теории и практики советской контрразведки“, *ibid.*, 1983, № 30.

<sup>14</sup> М. Восленский, *Номенклатура: господствующий класс Советского Союза*, Москва, 1991.

<sup>15</sup> A. Avtorkhanov, *The Communist Party Apparatus*, Cleveland, New York, 1968.

<sup>16</sup> J. Starkauskas, *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m.*, Vilnius, 2007.

<sup>17</sup> V. Tininis, *Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla: antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*, Vilnius, 2008.

<sup>18</sup> K. Antanaitis, *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*, Kaunas, 1996; To paties, „Sovietinių partinių institucijų reakcija į 1972 metų įvykius Kaune“, *Kauno istorijos metraštis*, 2004, Nr. 4.

<sup>19</sup> A. Liekis, *LKP agonijos kronika*, t. 1, Vilnius, 1996.

<sup>20</sup> V. Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje*, Vilnius, 1995; To paties, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994.

<sup>21</sup> J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999.

<sup>22</sup> A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999)*, Vilnius, 2002; To paties, „Sovietų valdžios darbas su išeivija: manipuliavimas kultūriniais ryšiais“, *Naujasis židinys–Aidai*, 2006, Nr. 4–5; To paties, „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, Nr. 20.

<sup>23</sup> L. Okuličiūtė, „Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2.

<sup>24</sup> E. Ganusauskas, *Partijos penktoji kolona*, Vilnius, 1996.

<sup>25</sup> B. Genzelis, „Imperijos slaptosios tarnybos Lietuvoje jos griūties metais“, *Akračiai*, 2009, Nr. 1.

<sup>26</sup> *Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*, Vilnius, 1998; *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*, Vilnius, 2000.

<sup>27</sup> A. Brazauskas, *Lietuviškos skyrybos*, Vilnius, 1992.

<sup>28</sup> V. Būtėnas, *Cė Ka. Kelias į 1988-uosius metus*, Vilnius, 2003.

<sup>29</sup> V. Astrauskas, *Įrėminti laike: atsiminimai ir pamąstymai*, Vilnius, 2006.

<sup>30</sup> L. Šepetys, *Neprarastoji karta. Siluetai ir spalvos: atsiminimai*, Vilnius, 2005.

<sup>31</sup> М. Восленский, op. cit., c. 399.

<sup>32</sup> A. Avtorkhanov, op. cit., p. 37.

<sup>33</sup> V. Ivanauskas, „Biurokratinio valdymo stilius Lietuvoje brandžiojo socializmo metais“, *Darbai ir dienos*, 2008, Nr. 50, p. 264.

<sup>34</sup> *The Soviet Dictatorship*, New York, 1960, p. 460.

<sup>35</sup> А. Авторханов, *Дела и дни Кремля: от Андропова до Горбачева*, Парис, 1986, c. 52.

<sup>36</sup> Н. С. Хрущев, *Два цвета времени: документы из личного фонда*, т. 1, Москва, 2009, c. 508.

<sup>37</sup> Н. Петров, *Первый председатель КГБ Иван Серов*, c. 150.

<sup>38</sup> LSSR KGB 5-osios tarnybos 2-ojo skyriaus 1982 m. darbo su kadrais ataskaita, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-42, ap. 4, b. 53, l. 1.

<sup>39</sup> K. Antanaitis, *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*, p. 39.

<sup>40</sup> LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1954 m. kovo 28 d. kreipimasis į SSRS KGB pirmininką gen. I. Serovą dėl karinio laipsnio suteikimo LSSR KGB pirmininko pavaduotojui, LYA, f. 1771, ap. 194, b. 11, l. 4.

<sup>41</sup> *Lietuva 1940–1990: sovietinės Lietuvos istorija*, Vilnius, 2007, p. 428.

<sup>42</sup> Dūkšto raj. partijos sekretoriaus E. Bulatovo 1959 m. kovo 23 d. raštas LSSR KGB pirmininkui K. Liaudžiui dėl KGB partinės organizacijos nario Fičinko, LYA, f. 5835, ap. 19, b. 21, l. 12–13.

<sup>43</sup> E. Ganusauskas, op. cit., p. 119.

<sup>44</sup> LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1956 m. vasario 9 d. raštas LKP CK Administracinių organų skyriaus viršininko pavaduotojui I. Jurgaičiui dėl tarpininkavimo parenkant kandidatus į KGB mokyklą, LYA, f. 1771, ap. 193, b. 13, l. 5.

<sup>45</sup> Pranešimas Nr. 1 KGB partinės organizacijos 1954 m. gegužės 1 d. susirinkime „Dėl kai kurių partinės organizacijos uždavinių įsteigus LSSR KGB“, ibid., f. 17737, ap. 1, b. 19, l. 21.

<sup>46</sup> Н. Петров, „Специальные структуры КГБ по борьбе с инакомыслием в СССР 1954–1989 г.“, c. 310.

<sup>47</sup> И. Земцов, *Андропов: политические дилеммы и борьба за власть*, Иерусалим, 1983, c. 38.

<sup>48</sup> B. Genzelis, op. cit., p. 9.

<sup>49</sup> J. R. Bagušauskas, op. cit., p. 225.

<sup>50</sup> A. Avtorkhanov, *The Communist Party Apparatus*, p. 313.

<sup>51</sup> A. Anušauskas, „Geležinė uždanga“, *Ekstra*, 2002, vasario 11–14, p. 21.

<sup>52</sup> I. Kuvacis, „The Rise and Fall of New Class“, *International Journal of Politics, Culture and Society*, 1993, vol. 7, issue 1, p. 9, interaktyvus [žiūrėta 2010 m. rugsėjo 15 d.], www.jstor.org.

<sup>53</sup> V. Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje*, p. 142.

<sup>54</sup> V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, p. 222.

<sup>55</sup> V. Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje*, p. 134–135.

<sup>56</sup> LKP CK biuro 1957 m. balandžio 30 d. nutarimo „Dėl KGB darbo 1956–1957 m. ataskaitos“ projektas, LYA, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 23.

<sup>57</sup> SSKP CK 1959 m. sausio 9 d. nutarimas dėl SSRS KGB ir jo padalinių, ibid., l. 694.

<sup>58</sup> LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas 1969 m. kovo 27 d. LSSR KGB operatyvinių darbuotojų pasitarime, ibid., f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 201.

<sup>59</sup> V. Astrauskas, op. cit., p. 77–79, 84.

<sup>60</sup> A. Brazauskas, op. cit., p. 120–121.

<sup>61</sup> Ibid., p. 58, 120.

<sup>62</sup> 1955 m. birželio 7 d. LSSR KGB pirmininko ataskaita LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir SSRS KGB pirmininko pavaduotojui dėl nelegalių radijo stočių klausymosi ir provokacinių žinių sklaidos Lietuvoje, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 499, l. 34–38.

<sup>63</sup> 1956 m. lapkričio 29 d. LSSR KGB pirmininko spec. pranešimas A. Sniečkui apie socialiai pavojingą elementą aukštosiose mokyklose, ibid., b. 509, l. 206–226.

<sup>64</sup> LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1959 m. vasario 3 d. ataskaita LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui dėl operatyvinės padėties bei procesų jaunuomenėje ir kūrybinėje inteligentijoje, ibid., b. 566, l. 17–23.

<sup>65</sup> LSSR KGB 1978 m. gruodžio 13 d. raštas LKP CK dėl lietuvių ir žydų organizacijų santykių išeivijoje ir KGB veiksmų joms sukirti, ibid., f. K-35, ap. 2, b. 298, l. 257–261.

<sup>66</sup> LSSR KGB 1986 m. vasario mėn. raštas LKP CK dėl KGB priemonių atskiriant „Santaros–Šviesos“ vadovybę nuo reakcinės išeivijos, ibid., b. 362, l. 1–2.

<sup>67</sup> Л. Млечин, op. cit., c. 575.

<sup>68</sup> LSSR KGB 1959 m. darbo ataskaita SSRS

KGB pirmininkui A. Šeļepinui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 250, l. 15–16.

<sup>69</sup> LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių ir tardymo priemonių planas GDOR „Voratinklis“, *ibid.*, ap. 8, b. 216, l. 149–150.

<sup>70</sup> LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1964 m. birželio 6 d. raštas dėl svarbiausių KGB operatyvinių priemonių įgyvendinant SSRS KGB kolegijos nutarimą „Dėl KGB dalyvavimo įgyvendinant SSKP CK 1963 m. birželio mėn. plenumo nutarimus“, *ibid.*, ap. 10, b. 325, l. 183–184.

<sup>71</sup> LSSR KGB pirmininko 1956 m. lapkričio 29 d. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie aukštosiose mokyklose besimokančius buvusių kalinių ir tremtinių vaikus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 226.

<sup>72</sup> LSSR KGB pirmininko 1956 m. gruodžio 7 d. spec. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, papildantis 1956 m. lapkričio 24 d. raštą Nr. C/4/920, *ibid.*, l. 180.

<sup>73</sup> V. Čepaitis, „Sąjūdis ir LKP“, *Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*, Vilnius, 1998, p. 54.

<sup>74</sup> A. Anušauskas, „KGB pozicija Lietuvos sąjūdžio atžvilgiu“, *Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*, p. 262.

<sup>75</sup> LSSR KGB pirmininko pavaduotojo plk. G. Vaigausko 1974 m. balandžio 1 d. pažyma apie KGB kovos su organizuota priešiška nacionalistinių ir klerikalinių elementų veikla priemones, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 786, l. 13.

<sup>76</sup> LSSR KGB įgaliotinio Rokiškio rajonui 1960 m. gegužės 31 d. pažyma Rokiškio raj. partijos sekretoriui apie kai kuriuos vadovaujančiuosius asmenis kompromituojančią medžiagą, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 2820, l. 4–7.

<sup>77</sup> J. R. Bagušauskas, *op. cit.*, p. 225.

<sup>78</sup> LSSR KGB pirmininko 1956 m. lapkričio 29 d. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie aukštosiose mokyklose besimokančius buvusių kalinių ir tremtinių vaikus, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 226.

<sup>79</sup> M. Mirszowicz, „Is there a Ruling Class in the USSR? A Comment“, *Soviet Studies*, 1976, vol. XXVIII, no 2, interaktyvus [žiūrėta 2010 m. liepos 9 d.], [www.jstor.org](http://www.jstor.org).

<sup>80</sup> A. W. Knight, *op. cit.*, p. 201.

<sup>81</sup> P. Deriabin, T. Bagley, *op. cit.*, p. 95–97.

<sup>82</sup> K. Antanaitis, „Sovietinių partinių institucijų reakcija į 1972 metų įvykius Kaune“, p. 15.

<sup>83</sup> A. W. Knight, *op. cit.*, p. 211.

<sup>84</sup> LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko plk. J. Obukauskio 1966 m. vasario 3 d. pažyma apie operatyvinę padėtį ir pagrindines KGB veiklos prieš buržuazinius nacionalistus kryptis, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 639, l. 172.

<sup>85</sup> LSSR KGB 5-osios tarnybos paskaitos „Kova su ideologine diversija – kiekvieno SSRS piliečio pareiga“ (1982 m. birželio mėn.) medžiaga, *ibid.*, f. K-1, ap. 8, b. 247, l. 178.

<sup>86</sup> LSSR KGB Akmenės raj. kontržvalgybinio darbo agentūrinių-operatyvinių priemonių 1980 m. planas, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 53, l. 14.

<sup>87</sup> LSSR KGB įgaliotinio Mažeikių rajonui 1957 m. rugpjūčio 13 d. pranešimas LSSR KGB 4-osios valdybos viršininkui pplk. J. Obukauskui apie agentūrinių-operatyvinių darbų su priešiškais elementais, *ibid.*, b. 1944, l. 13.

<sup>88</sup> J. R. Bagušauskas, *op. cit.*, p. 228.

<sup>89</sup> LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1964 m. birželio 6 d. raštas dėl svarbiausių KGB operatyvinių priemonių įgyvendinant SSRS KGB kolegijos nutarimą „Dėl KGB dalyvavimo įgyvendinant SSKP CK 1963 m. birželio mėn. plenumo nutarimus“, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 184, 189.

<sup>90</sup> LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių ir organizacinių priemonių 1979 m. planas, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 758, l. 33, 39.

<sup>91</sup> LSSR KGB Kauno m. skyriaus viršininko plk. G. Bagdono 1979 m. gruodžio 12 d. pažyma apie KGB Kauno skyriaus 1979 m. darbo pagal 5-ąją liniją rezultatus, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 175, l. 63.

<sup>92</sup> LSSR KGB agentūrinių-operatyvinių ir tardymo darbo 1967 m. ataskaita SSRS KGB, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 660, l. 13.

<sup>93</sup> LSSR KGB kovos su išėivijos organizacijomis priemonių planas siekiant trukdyti užsienio specialiosioms tarnyboms panaudoti jas antisovietinėje veikloje (1968 m. rugsėjo 6 d.), *ibid.*, l. 222–223.

<sup>94</sup> LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1964 m. birželio 6 d. raštas dėl svarbiausių operatyvinių KGB priemonių įgyvendinant SSRS KGB kolegijos nutarimą „Dėl KGB dalyvavimo įgyvendinant SSKP CK 1963 m. birželio mėn. plenumo nutarimus“, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 190.

<sup>95</sup> LSSR KGB pirmininko 1987 m. rugpjūčio 30 d. patvirtintos svarbiausios KGB priemonės tobulinant operatyvinę veiklą ir darbą su kadrais, remiantis SSKP CK 1987 m. sausio ir birželio mėn. plenumų nutarimais ir KGB kolegijos reikalavi-



mais, paskelbtais SSRS KGB 1987 m. nutarimuose Nr. 0350 ir Nr. 0370, *ibid.*, b. 716, l. 128.

<sup>96</sup> LSSR KGB Kaišiadorių raj. įgaliotinio kpt. E. Kotovo 1981 m. pirmojo pusmečio KGB Kaišiadorių raj. skyriaus agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1023, l. 36.

<sup>97</sup> LSSR AT Prezidiumo 1957 m. sausio 21 d. įsakas uždrausti nuteistiems ir atlikusiems bausmę buržuazinės Lietuvos valdininkams, politinių partijų, ginkluotojo pasipriešinimo ir antisovietinių organizacijų nariams grįžti į Lietuvą, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 1049, l. 7.

<sup>98</sup> LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1956 m. gruodžio 6 d. raštas SSKP CK Prezidiumui dėl įvykių Lietuvoje, susijusių su įvykiais Lenkijoje ir Vengrijoje, *ibid.*, f. 16895, ap. 2, b. 314, l. 11.

<sup>99</sup> *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 426.

<sup>100</sup> A. Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas“, p. 42.

<sup>101</sup> *Ibid.*, p. 46.

<sup>102</sup> LSSR KGB 1980 m. kovo 20 d. raštas LKP CK dėl susijusių su Madrido saugumo ir bendradarbiavimo konferencija išeivijos planų, LYA, f. K-35, ap. 2, b. 300, l. 304.

<sup>103</sup> LSSR KGB 1986 m. vasario mėn. raštas LKP CK dėl KGB priemonių atskiriant „Santaros–Šviesos“ vadovybę nuo reakcinės išeivijos, *ibid.*, b. 362, l. 1–2.

<sup>104</sup> LSSR KGB pažyma apie darbą su Kauno

dvasininkija (1980 m.), *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 177, l. 81–82.

<sup>105</sup> 1956 m. lapkričio 29 d. LSSR KGB pirminko spec. pranešimas A. Sniečkui apie socialiai pavojingą elementą aukštosiose mokyklose, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 225.

<sup>106</sup> J. R. Bagušauskas, *op. cit.*, p. 236.

<sup>107</sup> LKP CK biuro nutarimo „Dėl KGB darbo 1956–1957 m. ataskaitos“ projektas (1957 m. balandžio 30 d.), *ibid.*, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 18.

<sup>108</sup> LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1969 m. kovo 27 d. pranešimas KGB operatyviniame susirinkime, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 671, l. 210.

<sup>109</sup> LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus raštas SSKP CK dėl Lietuvos partinės organizacijos darbo 1972 m. įgyvendinant SSKP CK ir SSRS MT 1966 m. liepos 23 d. nutarimus dėl kovos su nusikalstamumu, *ibid.*, f. 1771, ap. 248, b. 145, l. 68.

<sup>110</sup> LKP CK biuro 1972 m. gegužės 30 d. posėdžio protokolo Nr. 26 išrašas, *ibid.*, ap. 247, b. 79, l. 39.

<sup>111</sup> V. Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje*, p. 152.

<sup>112</sup> LSSR KGB pirmininko gen. lttn. J. Petkevičiaus 1983 m. liepos 23 d. raštas dėl KGB kovos su nukreipta į jaunimą ideologine diversija, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 776, l. 30 a. p.

Gauta 2011 01 28

Lietuvos gyventojų genocido ir  
rezistencijos tyrimo centras,  
Didžioji g. 17/1, Vilnius

## Kristina Burinskaitė

THE DYNAMICS OF THE RELATIONSHIP OF THE KGB OF THE LITHUANIAN SSR AND THE CENTRAL COMMITTEE OF THE LITHUANIAN COMMUNIST PARTY IN 1954–1991

### Summary

The relationship of the KGB of the Lithuanian SSR and the Central Committee of the Lithuanian Communist Party constitutes an important aspect for the analysis of the history of the operation of the Lithuanian KGB in Lithuania. This relationship is also significant when we attempt to answer the question of the extent to which local party authorities could influence the activity of the Lithuanian KGB and, accordingly, when we attempt to define the scope of powers and independence of the Lithuanian KGB.

The nomenklatura and Soviet-style rule determined the supremacy of party leaders over party and state authorities

as well as their subordination and reporting procedures. As part of the nomenklatura, the KGB reported to top leaders of the party. Belonging to the highest strata of the nomenklatura (the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of the USSR and the Central Committee of the Communist Party of the Lithuanian SSR) also determined the level of control the party structures exercised over the KGB. In 1954–1991 this level of control varied depending on political changes in Moscow and on the relationships of the party's first secretaries with heads of the Lithuanian KGB.

Although the Central Committee of the Lithuanian Communist Party and in particular the first secretary of the party could exert real influence on the intelligence activities of the KGB, this impact was limited. The Central Committee of the Lithuanian Communist Party and its first secretary were not empowered to pass resolutions connected with the KGB. They were only authorised to approve directives of the Central Committee of the Communist Party of the USSR. Financial matters were also decided by central authorities in Moscow. Lithuanian authorities could however influence the operation of the KGB through HR policies and the Lithuanian KGB party organisation. Personal relationships, informal communication, and the right to use telephones also played a certain role. Furthermore, the Central Committee of the Lithuanian Communist Party could obligate the Lithuanian KGB to pay closer attention to areas which were of importance to local authorities. City and district authorities did not have any levers to control local KGB units.

The Lithuanian KGB, the Central Committee of the Lithuanian Communist Party, and other party institutions closely cooperated in various fields, particularly in the fight against enemies of the regime and in the implementation of prevention and propaganda schemes. It should be emphasised, however, that directives of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party and the priorities preferred by the party demonstrate that it was the Lithuanian Communist Party that was responsible for the formation of repressive policies, while the KGB was responsible for the implementation of party goals using its own specific methods.

The effectiveness of the operation of the KGB was of key importance in the Central Committee of the Lithuanian Communist Party retaining its monopoly over power. The party therefore created certain political and legal conditions necessary for the unrestricted operation of the KGB.